

9. Analytická filosofie I. – Frege, Moore, Russell

Poté, co jsme se ve stručnosti seznámili s vybranými přístupy a osobnostmi jak kontinentální filosofie, tak filosofie marxismu-leninismu a neomarxismu, začneme v této přednášce s třetím hlavním směrem filosofie 20. století – s analytickou filosofií (do níž patří také EA, s níž jsme se seznámili v předchozí přednášce). Nejdříve se pokusím o jednoduchou charakteristiku analytické filosofie, pak se budu věnovat vybraným osobnostem, které stojí u zrodu analytické filosofie.

Vyjdeme z charakteristiky, kterou předložil JB; má za to, že „analytické filosofy spojují především čtyři hesla“:¹

	Negativní vymezení	Pozitivní vymezení
Analýza	Žádná velká syntéza (ve stylu Hegela apod.), nepopírají, že není možná, ale necítí na ni dost sil	Uznávají velikost a nesnadnost filosofických problémů – na rozdíl od našich předchůdců z 19. stol. jsou si ale vědomi drtivého rozměru poznání, a proto mají z velkých syntéz strach
Jazyk	Neexistují pojmy, které by se „vznášely“ ve vzduchu, k pojům nemáme jiný přístup než skrze slova (tak postupovala každá velká filosofie, Platón, scholastika), každá velká filosofie začíná jazykovou analýzou (novověcí „barbaři“ ji naopak „hodili přes palubu“, povídají o pojmech, o analogii pojmů apod., aniž by se starali o slova)	I Aristotelés předpokládal, že vztah pojmu ke slovu je stejný jako vztah duše k tělu. To je aristotelská představa jazyka v protikladu ke karteziánské
Logika	Pryč s veškerým iracionalismem!	Předpokládá se, že „Bůh vždy postupuje geometricky“, resp. moudře a rozumně (podle nějakého řádu). Jde o určitý typ racionalismu, je to náš jediný způsob, jak uchopit svět
Objekt	Odmítnutí subjektivismu, např. ve smyslu odmítnutí přístupu MH, že k obecné ontologii je možné dojít přes ontologii subjektu (to je podle JB naprosté nepochopení) ²	Uznání možnosti objektivního poznání

¹ Bocheňski, MLV, 74-75. Citace v tabulce pro zjednodušení neuvádím v uvozovkách.

² Tamtéž, 22 „Naše poznání subjektu je velmi odvozené, druhořadné, navzdory tomu, co se často říká. Jsme nastaveni na objekt. Teprve přes velmi nesnadnou reflexi docházíme k subjektu. Na subjektu není možné budovat ontologii.“

JB nicméně dodává: v „průběhu [20.] století bylo každé z těchto čtyř hesel dovedeno ad absurdum.

- Heslo analýzy bylo pojato tak krajně, že vedlo k tzv. terapeutickému wittgensteinismu, podle kterého pravá filosofická metoda spočívá v tom, že filosofové něco říkají, a vzápětí dokazují, že to nemá smysl.
- Heslo o jazyku vedlo naše milé kolegy z Oxfordu k přiznání, že píšou jen příspěvky do oxfordského slovníku. Pěstují čistou gramatiku.
- V polské škole celá řada logiků tvrdila, že filosofie je [jen] logika.
- A novopozitivisté posunuli objektivismus až ke ztotožnění filosofie jen s analýzou jazyka věd.“

Podle JB „jsou to všechno krajnosti, ze kterých není třeba vinit analytickou filosofii jako takovou. Ona tato čtyři hesla uznává, ale neupadá do extrémů. Ti, kteří tyto extrémy připouštějí, přeměňují filosofii ve filologii nebo čistou logiku, a těmi filosofie není.“³

Pokud hledáme programové prohlášení, které by mohlo spojit různé podoby analytické filosofie navzájem, našli bychom jej podle Frida Rickena v této větě z Fregova prvního spisu Pojmové písmo (1879): „[Je] úlohou filosofie, aby zlomila nadvládu slova nad lidským duchem, tím že odhalí klamy, které vznikají často téměř nevyhnutelně v důsledku vadného používání slov, jež deformuje pojmy a vztahy mezi nimi, tím že osvobodí myšlenky od těchto klamů, do kterých je uzavřena dokonce i uzpůsobenost jazykového výrazového prostředku.“

Podobně Ludwig Wittgenstein, asi nejslavnější analytický filosof 20. století, napsal ve svých raných poznámkách: „Nedůvěra vůči gramatice je prvním předpokladem filosofování.“⁴

Český analytický filosof a logik Jaroslav Peregrin nabízí ve své knížce o analytické filosofii tuto stručnou definici: analytická filosofie je „jakýmsi pokusem o promyšlení tradičních filosofických problémů ‚matematickým‘ rozumem dvacátého století.“

Podle Peregrina je to, čemu se dnes říká analytická filosofie, určitou filosofickou revoltou; na různých místech světa se tvořila spontánně a do jisté míry nezávisle „jakožto reakce na filosofické praktiky, které byly v té době pocítovány jako filosofii mrzačící – především na spekulativní zodpovídání otázek, na které je ve skutečnosti třeba odpovídat empirickými metodami přírodovědy, či na zcela umělé vytváření toho, co analytičtí filosofové viděli jako pseudoproblémy. (...) [analytičtí] filosofové [se] programově obrátili k východiskům, formulovaným v rámci běžného světového názoru – ve dvacátém století ovšem z podstatné části určovaného vědou tíhnoucí k ‚matematické přesnosti‘ – a běžným jazykem. Tak jako u každé jiné revoluce tu byli radikálové, kteří prohlásili všechnu dosavadní filosofii za nesmysl a ohlásili počátek skutečné filosofie; a byli tu i umírnění, kteří chápali to, co bylo ve filosofii před nimi, jako smysluplné, ale už přežitě – buď i co do obsahu, nebo jen co do formy.“⁵

³ Bocheński, MLV, 75.

⁴ Coreth, Ehlen, Haefner, Ricken, F20S, 125.

⁵ Peregrin, J., Kapitoly z analytické filosofie, 2005, 17, 15, 17.

Gottlog Frege (1848-1925), dále „GF“, stál na počátku analytické filosofie, jsou mu zavázáni tři hlavní postavy analytické filosofie: Russell, Wittgenstein a Carnap.⁶ GF studoval matematiku, fyziku, chemii a filosofii v Jeně a v Göttingen, kde ho „ovlivnil R. H. Lotze. Oběma je společné oddělení logiky a psychologie a odvozování matematických zákonů z logiky.“ Habilitoval se pro obor matematika 1874. První klíčové dílo *Pojmové písmo* vyšlo 1879, druhé klíčové dílo *O smyslu a významu* 1892. Roku 1894 publikoval „zničující recenzi Husserlovy psychologizující *Filosofie aritmetiky*.“⁷ GF byl platonik v tom smyslu, že za nositele pravdivostní hodnoty (tzv. pravděnce) považoval abstraktní entity („Gedanken“ – „myšlenky“).⁸ Ve spise *Myšlenka* (1918) rozvinul „ontologii, která předpokládá vedle vnímatelných věcí a psychiky ještě třetí říši, do níž náleží myšlenk[y]. Jestliže člověk uchopuje nebo myslí myšlenku, pak ji nevytváří, nýbrž s ní vstupuje, s myšlenkou, která existovala již předtím, do jistého vztahu, který je odlišný od vztahu, kdy vidíme věc nebo máme představu.“⁹

GF je zakladatelem moderní symbolicko-matematické logiky (*Pojmové písmo*) a moderní dvojúrovňové sémantiky (*O smyslu a významu*); zde velmi stručně ilustruji **fregovskou dvoj-úrovňovou sémantiku**. GF uvažoval o výrazech vyjadřujících identitu předmětu – např. „Jitřenka“ (označená výrazem „a“) a „Večernice“ (označená výrazem „b“). Jestliže „a“ a „b“ označují stejný předmět („planetu Venuši“), pak tvrzení „a“=„a“ je tautologie (nepřinášející žádnou novou informaci), avšak tvrzení „a“=„b“ přináší novou informaci (že totiž „nejjasnější hvězda na ranním nebi“ (Jitřenka) je identická s „nejjasnější hvězdou na večerním nebi“ (Večernicí)). Aby tato nová informace mohla být možná, je podle GF nutné, abychom vedle toho, *co je daným výrazem označováno* rozlišili ještě způsob, *jak je to označováno*.¹⁰

„a“	„b“	Frege (1892)	Carnap (1947)	Peregrin
„Jitřenka“	„Večernice“			
„nejjasnější hvězda na ranním nebi“	„nejjasnější hvězda na večerním nebi“	Sinn („Gedanke“)	Intenze (obsah pojmu)	Význam (co slovo/výraz/výrok znamená – <i>jak</i> je entita označována)
planeta Venuše	planeta Venuše	Bedeutung	Extenze (rozsah pojmu)	Denotát (co je označováno/k čemu se referuje/o čem se hovoří)

⁶ GF „objevil“ Russell; publikací dodatku „Fregova logická a aritmetická nauka“ ve své knize *Principy matematiky* (1903) se Fregovy teorie proslavily. Více Coreth, Ehlen, Haeffner, Ricken, F20S, 125-126.

⁷ GF: „Kdo tvrdí, že zákony myšlení jsou psychologickými zákony, přehlíží rozdíl mezi pravdou a ‚považováním něčeho za pravdu‘. (...) Psychologismus rozpouští předměty a pojmy v představách a vede tak k idealismu a solipsismu.“ Tamtéž, 129.

⁸ A nikoli mentální entity – primárně soudy. K tomu více DFIS_2, pozn. 9!

⁹ Coreth, Ehlen, Haeffner, Ricken, F20S, 129.

¹⁰ Více tamtéž, 128-129 a Peregrin, J., *Kapitoly z analytické filosofie*, 58-60.

„Na přelomu 19. a 20. století byl hlavním filosofickým směrem v Oxfordu a Cambridge hegelíánský idealismus.“ Pokud bychom hledali společného jmenovatele počátků analytické filosofie, dá se říci, že je jím boj proti (hegelíánskému) idealismu. Moore i Russell byli v Cambridge žáky McTaggarta (pluralistický idealismus) a Bradleyho (monismus) – oba tito učitelé popírali „realitu zkušenostního světa“. Není proto divu, že se programovým spisem počátků analytické filosofie stalo Moorovo Vyvrácení idealismu (1903). **George E. Moore** (1873-1958), dále „GM“ původně studoval klasickou filologii, po seznámení s Russellem „se přiklonil k filosofii“; zakrátko zjistil, že nestojí za to, zabývat se Hegelem a dál pokračoval ve studiu Platóna a Aristotela. Spisem Povaha soudnosti (1899) začal jeho odklon od Bradleyho, následovalo jeho nejznámější dílo Principia ethica a Vyvrácení idealismu. Od 1904 žil v Edinburku a Londýně, od 1911 do 1939 působil opět v Cambridge (od 1925 jako profesor pro filosofii mysli a logiku).¹¹

Zde si ve stručnosti řekneme nejdříve něco k GM **argumentům proti idealismu**, a pak k jeho „**filosofii common sense**“. GM byl realista v tom smyslu, že bránil „zdravý lidský rozum“ a realitu nezávislou na vědomí. (V LS 2018 zařadit jako primární text Důkaz vnějšího světa (slov.) a ne text od BR?)

Podle GM patří pod idealismus „nejen Bradley a McTaggart“, ale i Berkeley, Kant, (noetičtí) psychologové a další. Všichni idealisté vychází ze základní premisy „esse est percipi“ (být=být vnímán, smyslově a/nebo rozumově). Realita je redukována na vnímání/poznání a jeho obsah. „Idealisté tvrdí, že pojem objektu nemůže být myšlen bez pojmu subjektu; objekt je to, co je, výlučně prostřednictvím svého vztahu k subjektu.“ GM však s pomocí analýzy vnímání ukázal na základní chybu idealistů: „ztotožňují předmět zkušenosti se zkušeností předmětu.“ Podle GM „náleží k podstatě vnímání, že se v něm zakouší předmět vnímání jako nezávislý“ na subjektu. „Otázka teorie poznání, jak se dostaneme z kruhu svých vlastních představ a vjemů, je pouze zdánlivý problém. Mít vjem již znamená, že stojíme mimo takový kruh.“

Na rozdíl od GF a Russella se GM omezoval na analýzy přirozeného jazyka (a nijak jej neformalizoval). Někteří mají za to, že GM hájí filosofii přirozeného jazyka ve svém spise Obrana zdravého rozumu (1925), který začal „výčtem výroků, o kterých [tvrdil], že ví jistě, že jsou pravdivé.“ Kupříkladu výrok: „Existuje nyní živé lidské tělo, které je mým tělem. Toto tělo se narodilo v určitý čas v minulosti a od té doby kontinuálně existuje, byt' nikoli beze změn.“ Kdo by však tvrdil: „*Věřím*, že mám tělo“, nezná rozdíl významů slov „věřit“ a „vědět“. Pro GM je rozumění významům přirozeného jazyka poslední instancí. Některé (evidentně pravdivé) výroky zdůvodňoval GM poukazem na rozpor: „Filosof [idealista] popírá existenci jiných lidí, [ale zároveň] chce, aby jiní lidé jeho tezi pochopili.“ Byli by „Bradley a McTaggart ochotni jednat tak, aby to odpovídalo tomu, že popřeli existenci všední skutečnosti“? Je třeba dodat, že GM nešlo o analýzu pouhých významů (tj. jen o sémantiku), ale o analýzu smyslových dat, faktů a pojmů.¹²

Třetím významným filosofem, který stojí u počátků analytické filosofie je **Bertrand Russell** (1872-1970), dále „BR“. Ve svých vzpomínkách napsal o „zážitku, který je charakteristický pro jeho filosofii: V deseti letech začal číst Euklida. Nejdříve byl zklamán, že Eukleidés začal axiomy, které musel přijímat bez důkazu. Ale pak ho začala fascinovat matematika: síla deduktivního myšlení, klid matematické jistoty, ale především přesvědčení, že příroda je poslušna matematických zákonů a že jednání lidí lze v zásadě vypočítat stejně jako třeba pohyby planet.“ BR nejdříve studoval matematiku, filosofii až čtvrtý rok. McTaggart mu doporučil Hegela, avšak studium Hegelovy logiky přesvědčilo BR 1898 o tom, „že všechno, co píše Hegel o matematice, je ‚konfúzní nesmysl‘.“ Ještě předtím se BR setkal „s italským matematikem a logikem G. Peanem (1858-1932)“, v jehož „symbolickém jazyce viděl nástroj pro výzkum základů matematiky.“ Dříve než poznal GF, se pokusil s A. N. Whiteheadem (1861-1947), podobně jako GF, „odvodit matematiku z logiky.“ Výsledkem jsou

¹¹ Více Coreth, Ehlen, Haefner, Ricken, F205, 129-131.

¹² Více tamtéž, 132-133, 134. Ricken poukazuje na to, zda se snad GM nevrátil nakonec svou analýzou smyslových dat k idealistickému „esse est percipi“: „Na jednu stranu se drží realistické teze: Smyslový údaj uchopuje bezprostředně povrch fyzikálního tělesa. Současně ale vykazuje sklon k idealistické tezi, že smyslový údaj nezávislý na aktu vnímání nemá žádnou skutečnost.“ Tamtéž, 134-135. V autobiografii GM napsal, že ho k filosofii přivedly „provokující názory filosofů, jako například McTaggartovo popření skutečnosti času, a nikoli životní problémy“. Kritický byl ale i vůči vlastním koncepcím. „Svým zápasem o jasnost a jednoznačnost... někdy až na hranici triviality, získal především jako učitel nesmírný vliv na anglickou filosofii první poloviny 20. století.“ Tamtéž, 135.

třísvazkové Principia mathematica (1910, 1912, 1913). Svou teorii deskripcí (viz primární text) předložil poprvé 1905, v článku O označení. Od 1910 do 1916 přednášel v Cambridge filosofii, tehdy byl jeho žákem Wittgenstein, pod jehož vlivem BR „rozpracoval ‚filosofii logického atomismu‘“ (stručně představil později v článku Logický atomismus, 1924). BR byl vědecky činný nejen v oblasti matematické logiky, teorie poznání, sémantiky, ale i v oblasti filosofie mysli, angažoval se v pacifistickém hnutí, po válce také proti jaderným zbraním. 1950 „obdržel Nobelovu cenu za literaturu.“¹³

Vzhledem k širokému rozsahu BR filosofických prací a omezené kapacitě této přednášky si velmi stručně něco řekneme k **teorii deskripcí** a k dvěma typům poznání, které v této souvislosti BR rozlišil.

„Teorie deskripcí (nebo také teorie neúplných symbolů) ukazuje, že určité a neurčité deskripce se neužívají jako jména a mohou v některých případech postrádat denotát. Deskripce samy o sobě nemusí k ničemu referovat proto, aby propozice¹⁴, v níž se vyskytují, byla smysluplná.“¹⁵ (Podrobněji viz poslední odst. primárního textu – vhodné srovnat s dvoj-úrovňovou sémantikou GF!) **Poznání založené na deskripci** odlišil BR od **poznání založeného na obeznámenosti**. Podle BR je naše „poznání fyzikálních objektů a myslí jiných bytostí (...) čistě jen poznáním založeným na deskripcích – na deskripcích, které se v typickém případě odvozují ze smyslových dat.“ (viz primární text, poslední odst.).

Základní předpoklady teorie deskripcí lze považovat za základní postuláty filosofie BR:

1) „Svět se skládá z jednotlivin (tj. singulárních věcí) a z univerzálií (tj. vlastností a relací). Jazykovou paralelou tohoto ontologického předpokladu je pak rozlišování jazykových výrazů na ty, které pojmenovávají jednotliviny (to jsou u BR vlastní jména), a na ty, které pojmenovávají univerzália (to jsou predikáty). Tento první předpoklad tvoří celý komplex filosofických problémů a je rozvinut do filosofické teorie, kterou BR nazývá **logický atomismus**.“ (BR chápal univerzalie jinak než scholastika!)

2) Podle BR je **přirozený jazyk vágní**, teorie deskripcí „předpokládá, že každý jazykový výraz může být ‚přeložen‘ do jazyka logicky dokonalého“. BR byl zároveň přesvědčen, že „poznání logicky dokonalého jazyka umožňuje poznat přesněji i přirozený jazyk. Logicky dokonalý jazyk tak získává jednoznačně epistemologickou prioritu, z níž pak BR odvozuje i svůj vztah k metafyzice.“

3) „Předcházející předpoklad logicky dokonalého jazyka“ však implikuje další předpoklad, že **výraz A „přeložený“ do dokonalejší logické formy A' je synonymní/ekvivalentní** – a proto musíme mít měřítko, jímž to poměřit. Proč je A' logicky dokonalejší? BR byl „přesvědčen, že aplikace logické analýzy sama o sobě tuto synonymii zaručuje“.

4) Poslední předpoklad tvrdí, že **existují entity, které lze poznat přímo, tj. obeznámeností** (viz výše). „Pojem přímého poznání je sám o sobě vágní, a je proto pochopitelné, že sám BR cítil potřebu jej precizovat.“ (viz primární text).

Neuznáme-li tyto 4 základní předpoklady, pak se stane teorie deskripcí nesrozumitelnou – a tím také programový rámec celé BR myšlenky, že „**metodou filosofie je logická analýza: logická analýza filosofického problému vede k závěru, že buď tento problém není filosofický, nebo že to je problém logický**.“ Podle BR musí „každá rozumná filosofie (...) začít analýzou výroků“ – někteří tuto tezi považují „za zrod analytické filosofie“. „Jazykové a logické souvislosti teorie [deskripcí] ukazují, že tato teorie je jedním z prvních pokusů o logickou syntax jazyka, že znamená počátek logické sémantiky a že je také významným příspěvkem k moderní teorii poznání.“¹⁶

¹³ Více tamtéž, 135-137.

¹⁴ Jeden z centrálních pojmů BR filosofie je „propozice“ – je to „cokoli, co je pravdivé nebo co je nepravdivé“. Shosky, J., *Renesance Bertranda Russella* in SF20, 60. Jednomu faktu odpovídají 2 propozice (pravdivá a nepravdivá); fakta jsou proto něco jiného než třeba osoby, které označujeme jménem.

¹⁵ Tamtéž, 59.

¹⁶ Při charakteristice 4 zákl. předpokladů jsem vycházel z: Valenta, L., *Problémy analytické filosofie*, 2003, 60-61.